

VIRTUS

27 | 2020

Luc Duerloo

Een standmatig bestaan met een prijskaartje

164

Joost Welten, *De vergeten prinsessen van Thorn, 1700–1794* (Gorredijk: 2019, 519 p., ill., index)

Bij volle maan, zo is me ooit verzekerd, zaten de gordijnen in het paleis van de prinses-abdis van Thorn steevast potdicht. Het klinkt misschien als het begin van een griezelverhaal, maar eigenlijk gaat het hier om een aardig staaltje gidsenlatijn. De maan, aldus de pointe, heeft slechts vier kwartieren, terwijl zestien adellijke kwartieren vereist waren om tot het damesstift van Thorn toegelaten te worden. Met zijn vlot leesbare en rijkelijk geïllustreerde boek gooit Joost Welten die gordijnen wijd open. Zo gunt hij de lezer een verhelderende inkijk in het reilen en zeilen van een achttiende-eeuws adellijk damesstift.

In die tijd was het damesstift van Thorn helemaal niet zo uniek. Op heel wat plaatsen in het Heilige Roomse Rijk trof men zulke stichtingen aan. Er waren er zowel voor katholieken als voor protestanten. Enkele uitzonderingen waren zelfs confessioneel gemengd. Toch wogen die verschillen qua religie niet op tegen wat ze gemeen hadden. Zonder uitzondering waren het adellijke corporaties die hun leden, kanunnikessen genaamd, in ruil voor het opluisteren van de eredienst een standmatige levensstijl boden. Exclusiviteit was het ordewoord. Elk damesstift keek nauwlettend toe op de afkomst van de kandidates. Tegelijkertijd was er ook sprake van enige wedijver, omdat het ene stift wat strengere toegangscriteria hanteerde dan het andere. Thorn behoorde tot de meest exclusieve, omdat de kandidates moesten aantonen dat elk van hun zestien betovergrootouders op zijn minst uit de rijksgravenstand stamde. Wie was toegelaten en de geloften had afgelegd, vond het regime er licht om dragen. Bovendien werden lange afwezigheden zonder commentaar gedoogd. Eens een

geschikte huwelijkskandidaat om de hand van een stiftsdame verzocht, stond ook niets haar uittreden in de weg. Aan het hoofd van een damesstift stond in de regel een abdis, die in een aantal gevallen ook een klein rijksvorstendom onder haar hoede had. Ook in Thorn was dat het geval.

De achttiende eeuw was bij uitstek een epistolaire eeuw. In adellijke kringen zorgde een intense correspondentie ervoor dat iedereen in de familie van de laatste nieuwtjes op de hoogte bleef. De auteur heeft van de vele bewaarde brieven dankbaar gebruik gemaakt om tot een biografische benadering van het onderwerp te komen. Niet het adellijke damesstift als instituut of de religieuze betekenis ervan staan in zijn werk centraal, maar wel het wedervaren van een abdis en van enkele kanunnikessen. Zowat de helft van het boek volgt de lange weg die Maria Cunegonda van Saksen aflegde en de vele diplomatieke manoeuvres die nodig waren om haar tot abdis van Thorn en van het zo mogelijk nog prestigieuzere damesstift van Essen te maken. Als jongste van de zestien kinderen van August III, koning van het Pools-Litouwse gemenebest en keurvorst van Saksen, en van de Oostenrijkse aartshertogin Maria-Josepha, kreeg ze een opvoeding die haar voorbereide op een vorstelijk bestaan. Het hof van Dresden stond bekend om zijn liefde voor de muziek en voor de jacht, en Cunegonda toonde zich in beide zeer bedreven. Ondanks die hoog aangeslagen vaardigheden bleef het succes op de dynastieke huwelijksmarkt echter uit voor de – naar men zegt – niet zo bevalige prinses. In het midden van de jaren zestig werd het duidelijk dat de kansen van de dan vijftientigjarige Cunegonda voorgoed verkeken waren.

165

Vanaf dat moment was het zaak om haar een plek aan het hoofd van een vooraanstaand damesstift te bezorgen. Dat bleek geen gemakkelijke opgave. De plaatsen waren beperkt en zeer begeerd. In 1773 zorgde het overlijden van Anne-Charlotte van Lotharingen, de schoonzus van keizerin Maria Theresia, voor een doorbraak. De overledene was immers coadjutor met recht van opvolging in zowel Essen als Thorn. Bovendien verkeerde de zittende abdis, Francisca Christina van Palts-Sulzbach, al evenmin in de beste gezondheid. Het kwam er dus op aan om snel te handelen. Met een fijne neus voor de menselijke kant van het proces, ontfaelt het boek het verloop van de verkiezingen en de rol die verschillende actoren daarin speelden. Het levert een scherp beeld op van de wijze waarop en de ernst waarmee vorstenhuizen de micropolitiek bedreven. Het persoonlijke en het dynastieke gingen immers hand in hand. Als abdis zou Cunegonda veel tijd kunnen doorbrengen bij haar broer, de Trierse keurvorst Clemens Wenceslaus. Tegelijkertijd versterkte het Saksische Huis – en bij uitbreiding ook hun Habsburgse aanverwanten en bondgenoten – hun aanwezigheid in de regio.

In de praktijk zou Cunegonda maar uiterst zelden in Thorn verblijven. Ze gaf duidelijk de voorkeur aan het gezelschap en het comfort van de paleizen in Koblenz. Dat belette haar echter niet om haar residentie in Thorn te verbouwen. Het overzicht van de verschillende fasen van die werken wordt schitterend in beeld gebracht door middel van een reeks reconstructies. Ook na afloop kon men het complex bezwaarlijk groots noemen, maar het straalde wel de nodige statigheid uit. Het relaas over de inhuldiging die Cunegonda in 1778 in Thorn te beurt viel, laat de auteur toe om de beperkte hofstaat van de prinses-abdis in beeld te brengen en kort het ceremoniële leven van het damesstift te belichten.

In de volgende vier hoofdstukken treden een aantal kanunnikessen voor het voetlicht. Zoals het de kapitteldames betaamde, droegen ze stuk voor stuk ronkende namen zoals

Salm–Salm, Thurn en Taxis, Hessen–Rheinfels–Rotenburg, Merode, of Harrach. Niet zelden waren ze verwanten van elkaar. Een behoorlijk deel van hen was bovendien de dochter van een kanunnikes die het stift had verlaten om te huwen. Geboren in een wereld van privileges, werden ze vaak op vrij jonge leeftijd in het stift opgenomen en vervolmaakten ze er hun opleiding tot dame van stand. Ook zij die hun verdere leven in het stift doorbrachten, bleven sterk verbonden met hun familie van herkomst. In de mate van hun mogelijkheden droegen ze bij tot het behoud of de bevordering van de familiale status en eer. Nu en dan gooide een stift dame de conventies overboord, waarbij in vele gevallen een man van lagere stand in het spel was. Toch, zo toont het boek op overtuigende wijze aan, bleek het voor hen dan nog zo goed als onmogelijk om de ‘mentale horizon’ van de hoge adel te doorbreken.

166

In de hoofdstukken over de stift dames regent het klachten over geld: hun inkomen zou onvoldoende geweest zijn om standmatig te kunnen leven. Eigenlijk is dat vreemd. Thorn was niet bepaald een grootstad waar men woekerprijzen kon aanrekenen. Bovendien cumuleerden vele kanunnikessen twee of meer beneficiën. Kwamen ze zelfs dan nog niet rond? Hoopden ze door te cumuleren meer kans te maken op een leidinggevende functie, of was het hen te doen om een groter inkomen? Zoals al enkele keren is aangegeven, levert de benadering van het onderwerp door Joost Welten heel wat nieuwe inzichten op, maar als het om zaken zoals financiën gaat, stuit deze wel op de grenzen van een biografische aanpak. Een meer institutionele benadering zou zich hier buigen over de vraag op hoeveel een gemiddeld inkomen van een stift dame uitkwam en of dat wel kon volstaan om haar status hoog te houden.

Sterk en vernieuwend daarentegen is de manier waarop het boek de netwerken van en rond de adellijke damesstiften in kaart brengt. Ogenschijnlijk gaat het om een erg statische wereld, maar wie nader toekijkt ziet een significante verschuiving. In het begin van de achttiende eeuw rekruteerde een stift als Thorn zo goed als uitsluitend in de eigen regio. Een hele kleine kring van oudadellijke families verdeelde de koek omzeggens onder elkaar. Met de tijd komt die wijze van handelen onder druk te staan. Meer en meer laat de politiek en vooral dan de macht van het Habsburgse patronagesysteem zich voelen. Dat levert bijvoorbeeld een door en door Oostenrijkse familie zoals de graven von Harrach in 1758 een prebende in Thorn op. Ook de verkiezing van Cunegonda tot abdis wijst op een groeiende inmenging vanuit Wenen.

Tot slot nog dit. Adellijke damesstiften lijken een zaak uit het verleden. Het boek stelt ook onomwonden dat ze tweehonderd jaar geleden opgeheven zijn. Voor de meeste klopt dat ook, maar niet voor alle. Het door Maria Theresia gestichte stift op de Praagse burg heeft het uitgezongen tot aan het eind van de Eerste Wereldoorlog. Een handvol protestantse stiften treft men nog aan in Duitsland, Denemarken en Zweden. En hoe vaag de landsregering van Tirol er ook over mag doen, het dameskapittel dat Maria Theresia in 1765 in de Hofburg van Innsbruck en meer bepaald in de sterfkamer van haar man, keizer Frans I Stefan van Lotharingen, heeft opgericht, bestaat ook nog steeds. Zo is een wat vergeten wereld, zoals die van de prinsessen van Thorn, daarom nog geen compleet verdwenen wereld.

- Valbijl of vangnet? Natuurmonumenten, de adel en de verwerving van landgoederen en buitenplaatsen, 1905-1980 9
Michiel Purmer
- Class, gender and national identity. Music-making in eighteenth-century Dutch noble homes 33
Joris van Son
- Insignia Summorum Principum*. Using symbols of power in pursuit of higher rank and status by German prince-electors and Polish-Lithuanian princes 55
Jakub Rogulski
- Dossier Adellijke Vrouwen**
- ‘Defending the castle like a man’: on belligerent medieval ladies 79
Elizabeth den Hartog
- Belle van Zuylen: schrijfster van adel, over de adel. Haar correspondentie digitaal beschikbaar 99
Suzan van Dijk
- Een ruk naar Brits. De internationale politiek van Anna van Hannover, 1756-1757 115
Simone Nieuwenbroek

